

Л. Д. ДМИТРОВ
(Київ)

АРХЕОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ НІКОПОЛЬЩИНИ в 1935—1936 рр.¹

(Спостереження за земляними роботами на о-ві Томаківці)

Крім дослідження ряду могил на території Нікопольського трубопрокатного заводу, археологічна експедиція в 1935—1936 рр. провадила ще спостереження під час земляних робіт на о-ві Томаківці.

Відомо, що о-в Томаківка (або як його ще називають — Городище, Буцьк, Дніпровський острів) розташований приблизно за 20 км на північний схід від м. Нікополя.

З східної сторони острів обмиває р. Ревун, з півдня і південного заходу до острова підходить досить глибока й бистра р. Річище (відгалуження Ревуна). Обидві річки, з'єднавшись у лимані коло західного кута о-ва Томаківки, вливаються єдиним руслом у Дніпро за 18 км нижче острова.

З півночі острів обмиває почасти також р. Ревун, а почасти р. Бистрик. З півдня над р. Річище острів досить високий, близько 20 м висоти, і досить крутий; з другого ж боку — похилий.

На о-ві Томаківці є дві видовжені могили висотою майже 3,15 м. За відомостями, які ми знаходимо в істориків цього стародавнього й цікавого з історичного та археологічного поглядів острова², колись уся його поверхня була вкрита густим суцільним лісом.

За припущенням Падалки, на о-ві Томаківці могло бути поселення „особливого типу“, якщо припустити, як каже він, „що стародавні обробляли марганцьову руду, як обробляли вони залізу з недалеких за відстанню криворізьких рудників“. „Можливо, — продовжує своє припущення Падалка, — у період грецької культури це було порівняно невелике селище на зразок факторій і фортів європейських колоній в краї-

¹ Ця стаття є закінченням статті, початок якої був надрукований у „Наукових записках Інституту історії та археології України“, кн. II, 1946 р., стор. 55—73 і що з технічних причин, від автора незалежних, не була закінчена друкуванням, а також неілюстрована.

² П. Карелин. Запорожские городища, Записки Одес. общ. ист., т. IX, стр. 439; Падалка. Была ли на острове Томаковка Запорожская Сечь, „Киевская старина“, 1893, кн. V, стр. 260.

нах, зайнятих мандрівним населенням, тобто тимчасове поселення для добування руди в сусідніх марганцевих рудниках, можливо навіть під захистом озброєних загонів". Правда, далі сам Падалка застерігає, що це лише припущення — „догадка, а від догадки до історичного факту далеко, і питання, яке поселення було за давніх часів на о-ві Томаківці, може бути розв'язане спеціалістом-дослідником“.

У XVI—XVII ст. ст. на о-ві Томаківці існувала так звана Томаківська Січ. Місце Січі являє собою обкопаний ровом і валом чотирикутник, довжиною 200 м і шириною 400 м. На місці Томаківської Січі досить часто ще й тепер знаходять глиняні люльки, черепки, людські кістки, кулі та інші речі.

У XVII ст. на о-в Томаківку втік, як відомо, з Бужанської в'язниці Богдан Хмельницький із своїм сином Тимошем. Не дивно, що про о-в Томаківку місцеве населення ще й тепер переказує досить багато казок та легенд.

За радянської влади о-в Томаківка був оголошений історично-культурним заповідником і переданий у безпосереднє відання та під охорону Нікопольського музею.

У 1935 р. на цьому острові розташувалась комуна „Садівник-городник“. У листопаді 1935 р. комуна для своїх потреб розпочала на найвищій точці острова, якраз у центрі однієї з могил, будувати басейн для води. На прохання Нікопольського музею, експедиція організувала відповідне археологічне спостереження під час проведення комуною земляних робіт на цій могилі.

До початку робіт могила, на якій влаштовували басейн, мала форму зрізаного конуса, тобто на вершині її була ніби рівна площадка. Висота могили 1,3 м. У плані своєму могила була майже кругла: діаметр її з сходу на захід дорівнював 25 м, а з півдня на північ 24,5 м. Проте центр (нульова точка) містився не в геометричному центрі, через що радіуси були не однакові: радіус на схід 13 м, на захід 12 м, на південь 12,5 м і на північ 12 м.

Розкопувана площадка для басейну являла собою шурф розміром 4 × 8 м. Спостереження за розкопуванням виявило, що на глибині 0,2 м на площі всього шурфу з'явилися розкидані камені з помітною концентрацією їх у південно-західній частині. Поширюючись у цій частині, каміння йшло в південний і західний борти шурфу і ховалось у них.

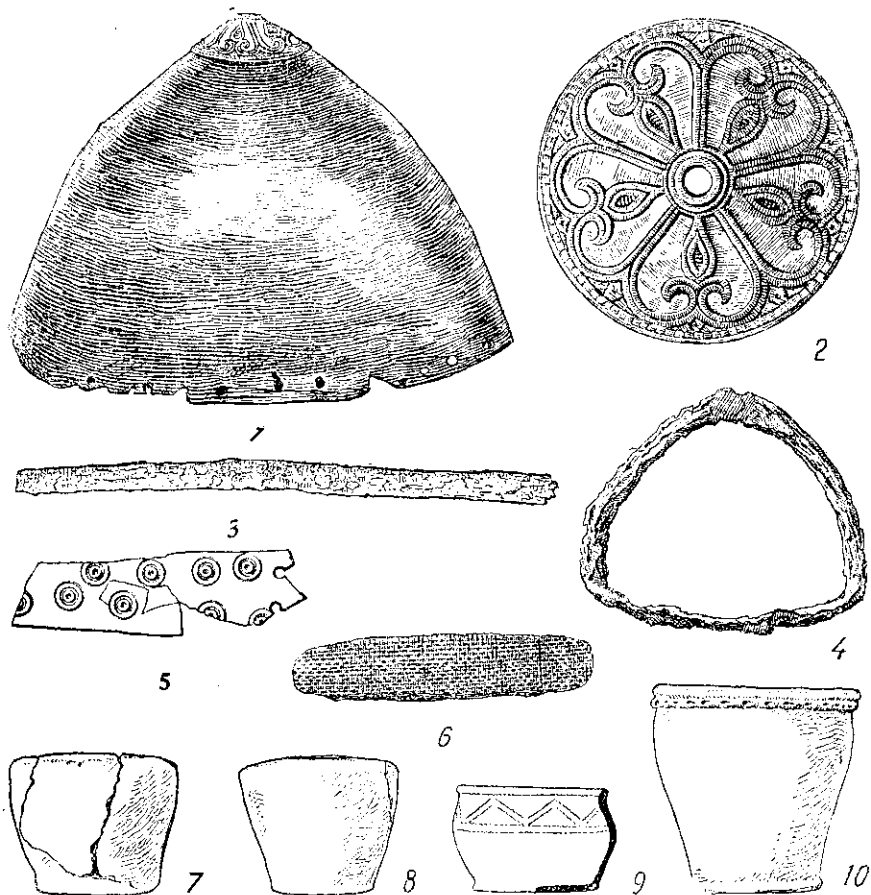
На глибині 0,3—0,4 м виявлено зруйноване раніше, очевидно грабіжниками, поховання: безладно розкидане каміння, розкидані по всьому похованні і розтрощені кістки і рештки підстилки з трави, перемішаної з попелом, на якому лежав кістяк небіжчика.

На глибині 1 м межі перекопаної площі помітно звужувалися; розкопана площа мала форму кола, в діаметрі з сходу на захід 4 м, і з півдня на північ 5 м. Мабуть, саме тут було центральне поховання, яке невідомий копач-грабіжник і почав розкопувати.

Очевидно, це поховання було обнесене колом з каменів, складених у два ряди на зразок стіни. Стіна частково зберегла свої контури, частково ж була зруйнована. Найбільшого руйнування зазнала вона в південній частині, звідки, можливо, і проник до поховання копач. Висота виявлених решток кам'яної стіни була від 0,2 до 0,4 м.

У межах цієї могильної ями траплялися розкидані окремі фрагментовані людські кістки, зрідка вугілля, струхлявіле дерево і дві майже цілі плечові кістки (ліва й права), що належали одній особі. Тут же, на відстані 0,8 м, виявлено два горщики: фрагментований і цілий.

ТАБЛИЦЯ I

Знахідки з поховання № 2 кургана XXV та з кургана в комуні „Садівник-городник“¹.

- 1 — бронзовий шолом ($\frac{1}{4}$ н. в.);
- 2 — верхня частина шолома ($\frac{1}{2}$ н. в.);
- 3 — шабля ($\frac{1}{10}$ н. в.);
- 4 — залізне стремено ($\frac{1}{4}$ н. в.);
- 5 — фрагмент кістяного виробу ($\frac{1}{2}$ н. в.);
- 6 — відбиток тканини;
- 7—10 — посудини з кургана в комуні „Садівник-городник“ ($\frac{1}{6}$ н. в.).

Перший фрагментований горщик — це глиняна груба посудина з плоским дном і злегка відігнутими вінцями, помережаний мотузяним орнаментом з трикутників. Діаметр його 14 см, висота 9 см (табл. I, рис. 9). Другий горщик — грубий, глиняний, у вигляді зрізаного конусу, із стінками,

¹ Рис. 1—6 належать до статті, що була надрукована у „Наукових записках Інституту історії та археології України“, кн. II, 1946, К., стор. 60—63.

що розширялися вгору. На вінцях наліплений валик із вдавленим у вигляді ямок орнаментом. Денце частково викришилось. Висота горщика 17,5 см, діаметр вінець 19 × 17 см (табл. I, рис. 10).

На глибині 1,4 м нижче каміння, у східній частині, виявлено поховання, теж зруйноване. Тут була похована людина чоловічої статі, середнього віку. Трохи далі від цього поховання, на південь, виявлене ще одно поховання, майже зовсім зруйноване: від кістяка лишилися тільки ноги.

Між цими похованнями, ближче до першого, знайдений осколок кременю з ретушшю, довжиною 3,7 см, шириною 1 см і товщиною 1 см. У північно-східному кутку розкопаної ділянки знайдено горщик грубої баночної форми, з плоским денцем і з прямими стінками, що злегка розширялися вгору. Товщина стінок горщика 0,5 см, висота 15 см, діаметр 13 см. Зовнішня поверхня горщика задимлена (табл. I, рис. 7).

На цьому дальша робота по розкопуванню ями для басейну була припинена. Прокопаний „шурф“ мав загальну глибину 2,5 м.

У південній частині могили під час копання траншеї для прокладання водовідливу до басейну на глибині 0,75 м у насипній землі виявлено було ще одне поховання, теж зруйноване.

При похованні знайдена глиняна груба посудина баночної, не зовсім правильної форми, з прямими стінками, що трохи розширялися вгору, і плоским денцем. Зовнішня поверхня посудини була вкрита кіптем. Висота її 9,6 см, діаметр вінець 13 см (табл. I, рис. 8). Знайдені ще фрагменти глиняної грубої посудини з ямочним орнаментом на вінцях, реконструйованої гіпсом, хоч і без більшої частини стінок та вінець. Висота посудини 14,3 см, діаметр 14 см.

Отже, спостереженнями за господарськими роботами на могилі о-ва Томаківки встановлено, що ця могила, як і весь острів взагалі, варті найпильнішої уваги. А тому на о-ві Томаківці ніякі господарські земляні роботи без попереднього дослідження не повинні дозволятися. Розпочате і незакінчене дослідження могили на цьому острові повинно бути закінчено якнайшвидше.

Археологічний огляд частини Нікопольщини

Разом з дослідженням могил на території Нікопольбуду і спостереженнями за земляними роботами на о-ві Томаківці експедиція 1935—1936 рр. провела також огляд ряду археологічних пам'яток найближчих до м. Нікополя місцевостей. Огляд мав завданням ознайомитися з цими пам'ятками та скласти попередній перспективний план щодо систематичного археологічного вивчення Нікопольщини.

Експедиція насамперед оглянула відому Чортомлицьку могилу, що вважається однією з найвидатніших скіфських пам'яток.

Огляд Чортомлицької могили, не раз описаної в археологічній літературі, дав експедиції підстави переконатися у правильності твердження М. І. Артамонова, який писав: „хоч розкопування її доручено було І. Є. Забеліну, особі, безперечно, відданій справі вивчення пам'яток старовини, яка довела попередньою роботою свою здатність до тонких детальних спостережень, проте розкопування Чортомлицької могили було проведено, з нашого погляду, надто незадовільно“¹.

¹ М. И. Артамонов, Из истории методики археологических раскопок. Проблемы истории докапиталистических обществ, № 1—2, 1935, стр. 146—148.

Експедиція виявила, що від Чортомлицької могили залишилося багато нерозкопаних частин, навіть насип ще був не увесь знятий. На залишених трьох високих горбах, рештках насипу, виявлено провалля ґрунту. В нижній частині могили, в отворі якоїсь ями (можливо, лисячої пори, а може, й ями скарбошукача, яких тут чимало), виявлено круглі камені, укладені у вигляді склепіння, дуже погано збережені. Скарбошукачі безкарно руйнують недокопані рештки цієї могили.

Ще більше зруйнували скарбошукачі Довгу могилу, яка розташована на захід від Чортомлицької і тягнеться з заходу на схід.

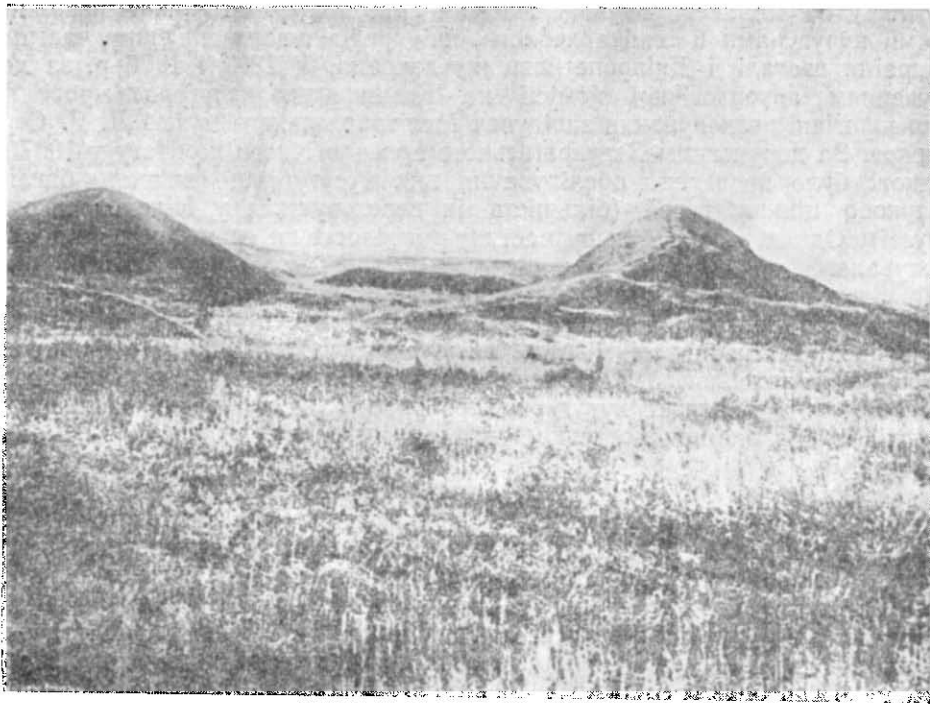

Рис. 1. Сучасний вигляд Чортомлицької могили.

Приблизна довжина цієї могили через насип 110 м, ширина 60 м, висота 12—15 м. Брак часу не дав змоги зробити потрібне нівелювання. Довга могила, що мені відома в літературі, як Чортомлицька, ще не досліджена.

Під час огляду Довгої могили експедиція констатувала на північному схилі скарбошукачську траншею, довжиною близько 15 м, що частково перерізувала цей північний схил і йшла в напрямі центра могили. Цікаво, що на стінках траншеї ще помітно було свіжі сліди лопати: тут копали кілька днів тому.

Експедиція оглянула також і місцевість, відому в археологічній літературі під назвою Кам'янські кучугури. Ця місцевість розташована за 4 км нижче Нікополя, на лівому боці Дніпра, і являє собою досить велику площу піскуватих горбів (кучугури).

У західній частині кучугури обмиває р. Конка, що вливається у Дніпро і разом з ним тече далі на захід. Пробігши так невелику віддаль, р. Конка залишає Дніпро і знову, під своєю назвою, оперізує кучугури в західній частині. Тут, під самим с. Великою Знам'янкою, р. Конка приймає невелику вузьку притоку — Гирло, що витікає з Білозерського лиману, і утворює межу Кам'янських кучугур у південній їх частині. Так званий Турецький вал замикає собою площу Кам'янських кучугур з боку степу. З південного ж сходу ці кучугури прилягають безпосередньо до с. Кам'янки.

Ще в 1848 р. на Кам'янські кучугури, як на цінний з наукового погляду об'єкт, звернув увагу відомий археолог О. Уваров. Цікавились цими кучугурами й інші археологи, які досліджували південну частину України взагалі і Дніпропетровщину зокрема. У 1899 і 1900 р. за дорученням археологічної комісії на Кам'янських кучугурах провадив археологічні розкопування завідувач Мелітопольського музею Д. Я. Сердюков. За дорученням Всеукраїнського археологічного комітету у 1927 р. також було проведено обслідування цих кучугур, що виявило багато науково цінних речей (більшість їх переховується у Нікопольському музеї). Однак значно більшу частину місцевості ця експедиція не досліджувала.

Зважаючи на те, що культурний шар і знахідки в ньому містяться близько до поверхні і нищатья, Кам'янські кучугури були в 1928 р. оголошені заповідником місцевого значення, що має не лише природниче, а й археологічне значення. Як і заповідник на о-ві Томаківці, заповідник Кам'янські кучугури перебуває у безпосередньому віданні та під охороною Нікопольського краєзнавчого музею ім. М. В. Ломоносова.

На підставі фрагментарних і дуже обмежених за своїм змістом джерел як літературних, так і археологічних, які використовуються в науці, є кілька догадок і припущень, іноді взаємно суперечних, щодо того, що саме за місто (поселення) існувало на місці Кам'янських кучугур.

На думку одних, тут було розташоване згадане у Птолемея місто Серімон (*Σέρμων*, Уваров); на думку інших, теж згадане у Птолемея місто Азагаріон, (*Αζαγάριον*); нарешті, на думку деяких, місто Сарон (*Σάρων*, Брун). Гавронський висловлює припущення, що саме тут і було або місто „Кімерійські Стіни“ (*Κιμῆρια τείχεα*), або місто Метрополіс (*Μετρόπολις*). Щодо пізніших часів, є припущення, що саме на Кам'янських кучугурах існувало відоме з літопису та історії Київської Русі місто — Олешье (Бурачков), і, нарешті, ще пізніше тут, „на оной речке Конке, у самого Днепра имелся издревле город, называемый Самис, где была прежняя татарских князей столица, и в этом городе имелось 700 мечетей“ (Мишецький).

Але ці всі припущення на підставі фрагментарних літературних та археологічних джерел лишаються лише здогадами. Потрібно спеціальне планує, систематичне археологічне дослідження Кам'янських кучугур¹.

Експедиція 1935—1936 рр. встановила, що не в усіх місцях Кам'янських кучугур потужність і характер культурного шару однакові. Взагалі потужність культурного шару на цих кучугурах невелика (як це можна

¹ Починаючи з 1938 р. у Кам'янських кучугурах були розпочаті систематичні розкопки під керівництвом проф. Б. М. Гракова. Разом з тим з 1938 р. тривають дослідження могил Нікопольщини. Б. М. Граков готує загальну публікацію, присвячену всім роботам, які провадились на Нікопольщині.

було встановити звичайним спостереженням) і в середньому становила 0,2—0,3 м. Культурний шар був покритий шаром піску, іноді таким невеликим, що його здував вітер, а іноді й досить міцним. Під час дослідження виявлено такий підйомний речовий матеріал: уламки глиняних амфор, посудини з темної глини (деякі орнаментовані вдавлюванням), уламки залізних ножів та намистин з синьої пасти, бронзовий наконечник трилопасної стріли, досить багато шлаків бронзового литва, дрібні уламки бронзових виробів, амфорна ручка з клеймом, куски обробленого вапняку та уламки зернотерок (курантів).

Серед остеологічних матеріалів на території Кам'янських кучугур виявлено масу кінських зубів.

Щодо датування знайдених речей, то переважають, головним чином, речі греко-скіфські, IV—III ст. ст. до н. е., що цілком пов'язується з матеріалом, виявленим під час розкопування Нікопольбудських могил. Одночасно з греко-скіфським матеріалом IV—III ст. ст. до н. е. зустрічається певна кількість речей і ранішого часу, а також пізнішого, аж до епохи Київської Русі.

Огляд Кам'янських кучугур і зібраний тут експедиційний матеріал у додаток до матеріалу, зібраного попередниками, свідчить про те, що тут вдавнину було розташоване величезне скіфське поселення. Майбутнє розкопування Кам'янських кучугур, безперечно, виявить комплекси зруйнованих і засипаних піском будівель і дасть можливість до певної міри воскресити цей похований у пісках „труп міста“ (Cadaver oppidi).

Експедиція оглянула також і Водянські кучугури, розташовані коло сучасного с. Водяного, трохи далі на південний схід від Кам'янських кучугур. Експедиційний матеріал, виявлений на Водянських кучугурах, майже аналогічний матеріалу з Кам'янських кучугур, з тією лише різницею, що кількість знахідок тут значно менша. Цей матеріал свідчить про те, що й тут теж було скіфське поселення.

Щождо могил, розташованих на південь від лінії Кам'янка—Дніпровка, які в значній кількості відзначені на відповідних картах Дніпропетровщини середини XIX ст., то, як встановила експедиція, певна кількість їх вже не існує (очевидно, вони знищені оранкою). Багатьом з могил найближчим часом загрожує та сама небезпека.

Рис. 2. Кам'яна баба.

Слід відзначити, що серед цих лівобережних могил, кілометрів за 20 на південь, знаходиться відома скіфська могила Солоха. Цікаві своїм розташуванням на висотах, що, можливо, вказує на пізніше їх походження, і могили в низовині між Кам'янкою—Водяним і Знаменкою—Дніпровкою.

Величезний ланцюг могил на висотах на південь від Кам'янських кучугур, на думку експедиції, може бути пов'язаний з скіфським городищем, розташованим на цих кучугурах. Тому потрібно було б одночасно розкопати городище і дослідити ряд цих могил, насамперед велику подвійну могилу, що розташована на південь від с. Кам'янки. Швидке розорювання могил ставить під загрозу саме ці пам'ятки.

Нарешті, експедицією був проведений огляд найближчих до м. Нікополя місцевостей, де, за даними Нікопольського музею, були знайдені різні пам'ятки. Отже, треба було на місці зробити відповідний попередній огляд тих умов, в яких знайдені ці пам'ятки.

У зв'язку з цим експедиція оглянула:

1) Могилу, розташовану з лівого боку шосе від с. Олексіївки, проти стовпа з позначкою „5“ (кілометрів), у зв'язку з виявленою тут влітку 1946 р. „кам'яною бабою“, досить оригінального типу, яка виявляє собою щось перехідне від стели до кам'яної баби (рис. 2). Висота кам'яної баби 0,67 м. Зроблено її з вапнякового черепашнику. Щождо самої могили, то вона була розкопана у зв'язку з прокладанням шосе, через що неможливо її додатково досліджувати принаймні найближчим часом.

2) Місце знахідок значної кількості людських кісток, що протягом тривалого часу знаходили у відшаруваннях коло с. Покровського, на захід від Нікополя. Огляд виявив, що ця місцевість була під кладовищем у XVIII і на початку XIX ст. ст.

3) Місце знахідок кремінних знарядь коло с. Перевізні Хутори. Внаслідок огляду було констатовано, що за зовнішніми ознаками місцевості і ґрунту є всі дані припускати тут наявність „скарбу кремінних знарядь“, а тому бажано при першій можливості зробити контрольне розкопування.

4) Могили коло с. Шолохова (за 2 км від міста), коло с. Крипацького, коло підстанції ім. Орджонікідзе. Розташована тут група могил зовнішнім своїм виглядом дуже нагадує групу могил проти прокатного цеху Нікопольського трубопрокатного заводу, досліджену в 1935—1936 рр. За одержаними відомостями, коло однієї могили, а саме — коло опори Дніпроенерго 90, технік-монтажник підстанції виявив на глибині двох метрів тунель шириною 1 м і довжиною 2—3 м. Тунель розташований у північно-західній частині однієї з найбільших у цій групі могил і має напрям саме до цієї могили. На думку експедиції, порожнява, яка дійсно виявилась на зазначеному місці і йшла у вказаному напрямі, могла мати зв'язок з похованнями, що містяться у могилі, і являти собою щось подібне до „дромоса“.

Експедиція під час розкопок, крім науково-дослідної роботи, проводила також і масову науково-популярну роботу, роз'яснюючи значення археологічних розкопок та розкопок на Нікопольщині зокрема.

Були організовані екскурсії на місця розкопок. Зроблені доповіді про давню історію і пам'ятки Нікопольщини. Наслідки роботи експедиції висвітлювались в пресі.

Підсумовуючи роботу Нікопольської археологічної експедиції 1935—1936 рр., слід сказати, що хоч матеріалів цього могильника небагато, особливо, якщо порівняти їх з матеріалами відомих могил Чортомлицької та Солохи, віддалених лише за кілька десятків кілометрів від досліджуваного Нікопольбудівського могильника, але вони мають велике наукове значення.

Раніше, за науковими матеріалами, скіфську культуру уявляли в аспекті культури вищих пануючих класів. Для характеристики укладу життя рядового скіфського населення наука мала порівняно небагато матеріалу, до того ж переважно випадкового характеру. Матеріали з могил території Нікопольбуду саме й цінні тим, що вони дають уявлення про життя і побут широких мас скіфського суспільства.

Тому археологічне вивчення Нікопольщини в 1935—1936 рр. має певне наукове значення для розв'язання дуже актуальної у сучасній археологічній науці скіфської проблеми.

ДОДАТОК

Вміщені нижче рис. 1—4 та табл. II, III належать до статті Л. Д. Дмитрова, надрукованої у „Наукових записках Інституту історії та археології України“, кн. II, 1946, стор. 55—73, документуючи її.

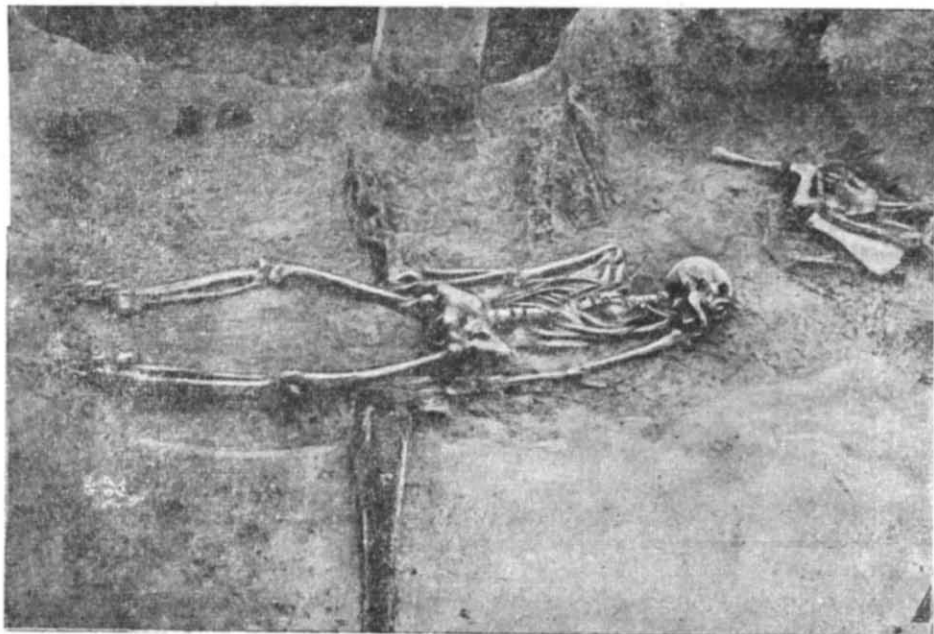

Рис. 1. Курган II, поховання № 17.

Рис. 2. Срібна монета з поховання № 1 кургана XXVII.

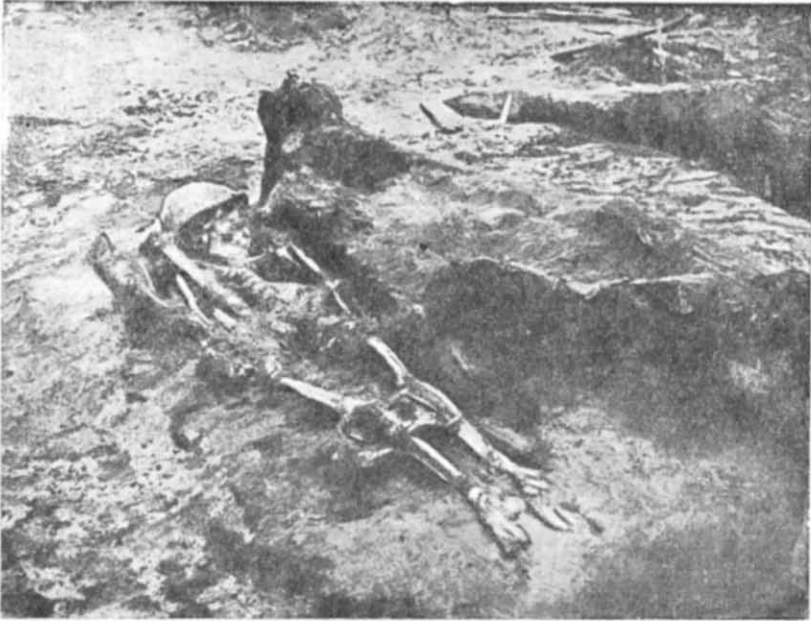

Рис. 3. Курган XXV. Кістяк з поховання № 2 (до стор. 62—63).

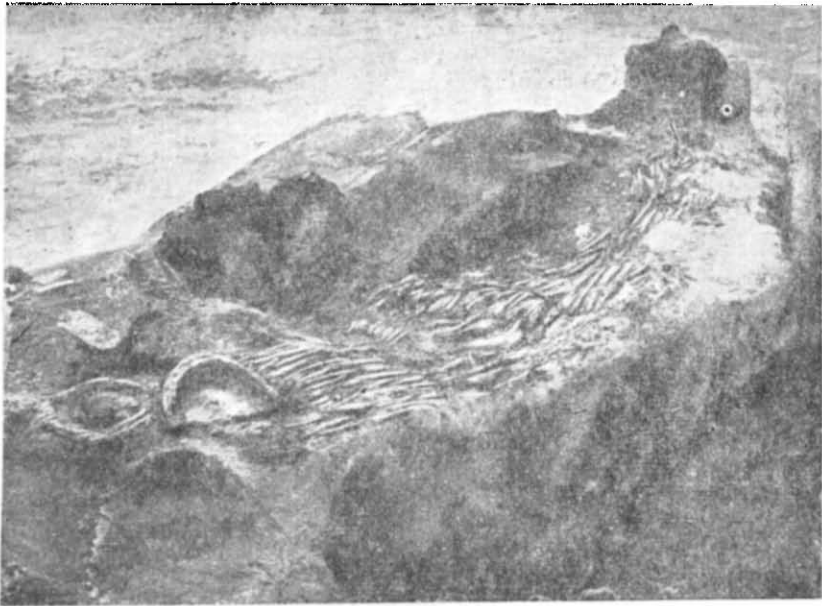
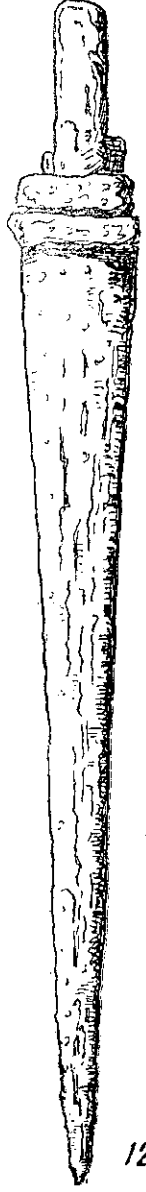
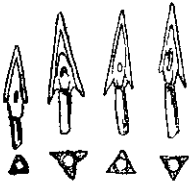
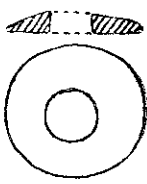
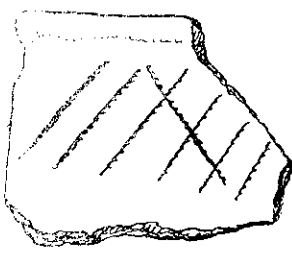
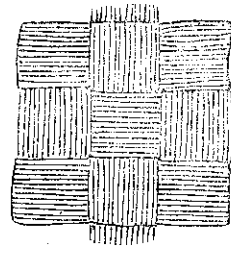
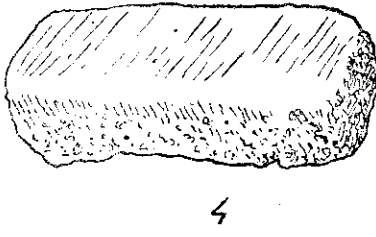
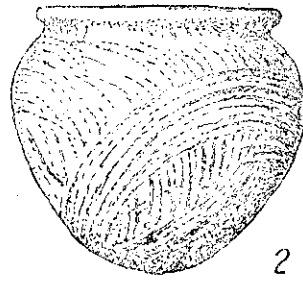

Рис. 4. Курган XXV. Очеретяна настилка з поховання № 2 (до стор. 62—63).

Знахідки з кургана № 2 (до стор. 67—73).

- 1, 2, 3 — глиняні посудини (¹/₅ н. в.);
4, 6, 7 — предмети з поховань курганів (²/₅ н. в.);
5, 8—12 — предмети з поховання № 17;
5 — візерунок плетива циновки з комишу;
8 — бронзові наконечники стріл з древками (²/₅ н. в.);
9 — залізний ніж з кістяною ручкою (²/₅ н. в.);
10, 11 — наконечники залізних списів (¹/₅ н. в.);
12 — залізний меч (¹/₅ н. в.).

9

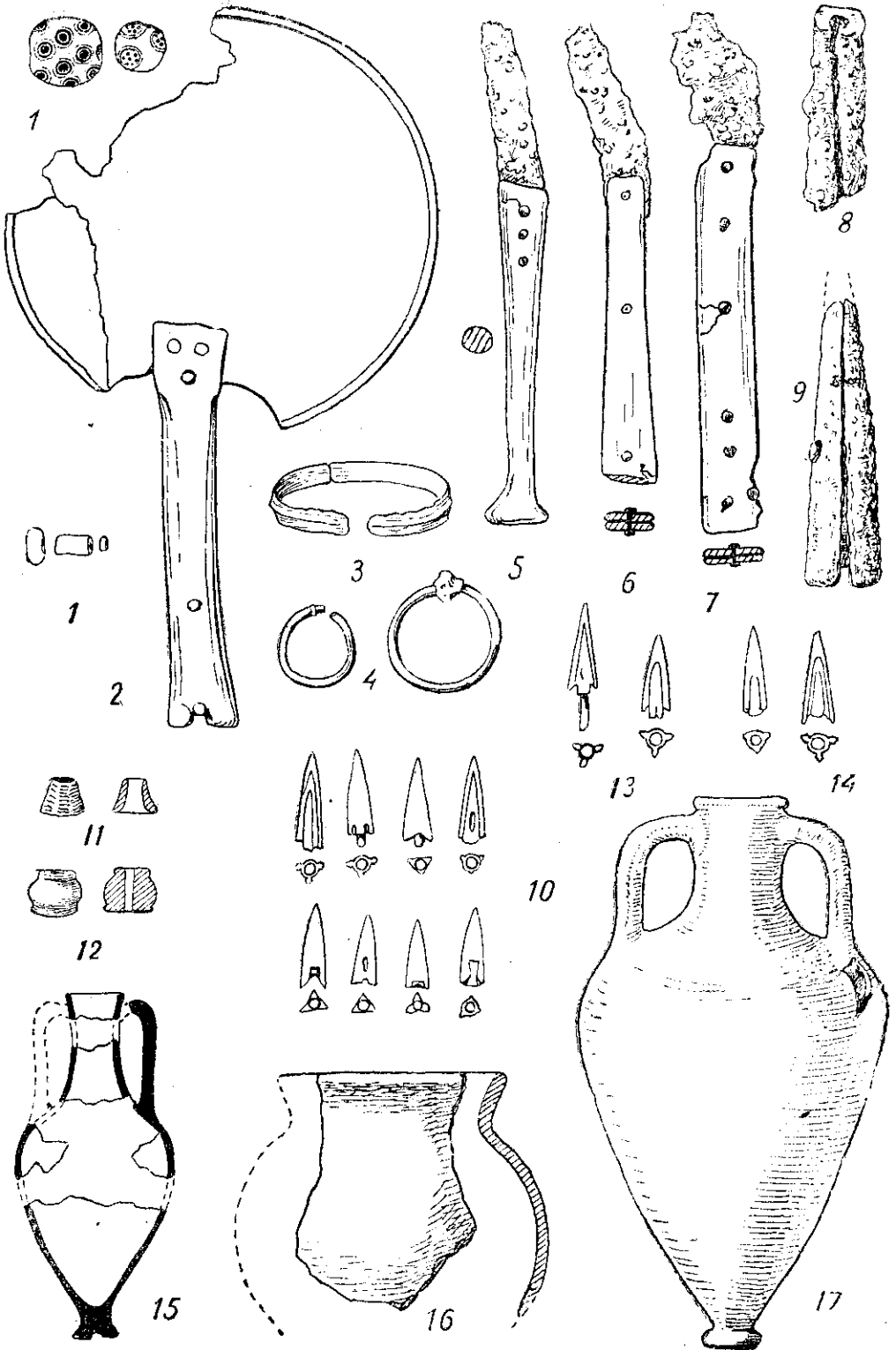
10

11

12

Знахідки з курганів Нікопольбуду (до стор. 56—59).

- 1 — намиста ($^{2/3}$ н. в.);
- 2 — бронзове дзеркало ($^{2/5}$ н. в.);
- 3 — бронзовий браслет ($^{2/5}$ н. в.);
- 4 — золоті сережки ($^{2/5}$ н. в.);
- 5, 6, 7 — залізні ножі з кістяними ручками ($^{2/5}$ н. в.);
- 8, 9 — залізні предмети ($^{2/5}$ н. в.);
- 10, 13, 14 — бронзові наконечники стріл ($^{2/5}$ н. в.);
- 11 — бронзова „ворворка“ ($^{2/5}$ н. в.);
- 12 — свинцеве пряслице ($^{2/5}$ н. в.);
- 15 — грецька амфора ($^{1/16}$ н. в.);
- 16 — фрагмент місцевого посуду ($^{1/5}$ н. в.);
- 17 — грецька амфора ($^{1/12}$ н. в.).

АРХЕОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ НИКОПОЛЬЩИНЫ в 1935—1936 гг.

Резюме

На о-ве Томаковка, находящемся вблизи г. Никополя, Днепропетровской области, во время наблюдения над земляными работами в кургане обнаружены разграбленные погребения с остатками весьма интересного в научном отношении инвентаря.

Тут найдены: осколок кремня с ретушью и лепные грубые сосуды баночной формы с плоским дном и прямыми стенками, слегка расширяющимися кверху, с веревочным орнаментом из треугольников, а также с венчиком, на котором был наклепан валик со вдавленным в виде ямок орнаментом. При этом, как можно было установить, одно из погребений было обнесено камнями, сложенными в два ряда наподобие стены, образующей собою круг.

Произведенный далее осмотр с целью составления предварительного перспективного плана археологических исследований дал возможность установить следующее.

От известного Чертомлыцкого кургана осталось еще порядочно нераскопанных частей. Даже насыпь тут не вся снята. На остатках насыпи кургана в отверстии какой-то ямы, возможно лисьей норы, обнаружены круглые камни, сложенные в виде стенки склепа.

Курган Длинная могила (научно еще не исследованный), находящийся рядом с Чертомлыцким, привлекает местных кладоискателей.

Местность, известная в археологической литературе под названием Каменские кучугуры, после тщательного осмотра ее и изучения поднятого на поверхности вещественного материала, дала несомненные основания утверждать, что тут было размещено некогда большое скифское поселение, и раскопками его будут обнаружены комплексы разрушенных и засыпанных песком строений.

Такие же материалы дал осмотр соседних Водянских кучугур. Осмотром курганов, расположенных на юг по линии Камянка—Днепровка, установлено, что некоторая часть из них уже распахана и значительной части оставшихся курганов угрожает та же опасность. А потому эти курганы необходимо исследовать в первую очередь.

Статья заканчивается информацией об осмотре по заданию Никопольского краеведческого им. М. В. Ломоносова музея (в связи с поступившими в музей отдельными вещественными материалами) следующих памятников: а) кургана у с. Алексеевки; б) могильника у с. Покровского; в) места обнаружения кремненных изделий возле с. Перевозные Хутора; г) кургана у с. Шолохова вблизи подстанции им. Орджоникидзе.
